

САМООРГАНІЗАЦІЯ РЕФЛЕКСИВНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГІВ:
СИНЕРГЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТTHE SELF-ORGANIZATION OF REFLEXIVE THINKING
OF PSYCHOLOGISTS: SYNERGISTIC CONTEXT

Стаття презентує дослідження розвитку рефлексивного мислення психологів-практиків у синергетичному контексті. Уточнено категорію «рефлексивне мислення психолога». Дослідження розвитку рефлексивного мислення психолога здійснювалось у процесі глибокої психокорекції за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Під час дослідження розвитку рефлексивного мислення враховано основні положення психодинамічної теорії Т.С. Яценко та синергетики. Стверджується, що розвиток рефлексивного мислення відбувається нелінійно, на засадах самоорганізації. Самоорганізація рефлексивного мислення розглянута як відтворення та впорядкування його структур за рахунок внутрішніх чинників.

Показано, що глибока психокорекція, виявляючи зовнішній опосередкований вплив на розвиток рефлексивного мислення особи, стимулює внутрішні детермінанти його впорядкування.

Розкрито механізми, які визначають початок самоорганізації рефлексивного мислення як відтворення та вдосконалення складної динамічної системи. Згідно з синергетикою початок самоорганізації пов'язаний із втратою системою стійкості. У глибокій психокорекції це стає можливим внаслідок ослаблення інтегративної дії психологічних захистів. Це зумовлює стан нестійкості, порушення внутрішньо-психічної рівноваги.

Показано зв'язок самоорганізації рефлексивного мислення з динамікою індивідуально-особистісних змін учасників психокорекції. Ці зміни визначаються механізмами позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції і характеризуються переходом від стану нестійкості (позитивної дезінтеграції) психіки як системи до стійкості (часткова вторинна інтеграція). Стан нестійкості, позитивний характер дезінтеграції ініціює процеси самоорганізації рефлексивного мислення, актуалізує процеси переосмислення та рефлексії.

Визначено внутрішні детермінанти самоорганізації рефлексивного мислення, як-от: ослаблення інтегративної дії психологічних захистів, розвиток глибоко-професійної рефлексії, пробудження мотивації самопізнання.

Ключові слова: рефлексивне мислення психолога, самоорганізація, синергетика,

глибина психокорекція, позитивна дезінтеграція психіки та її вторинна інтеграція, психологічні захисти.

The article presents a study of the development of reflexive thinking of psychologist-practitioner in synergetic context. The category "reflexive thinking of psychologist" is clarified. The research was carried out in the process deep psycho-correction by the method active social-psychological cognition (ASPC). In the study of reflective thinking, the basic category of the psychodynamic approach T.S. Yatsenko and synergetic were taken into account. Approve, that the development of reflective thinking is carried out nonlinearly based on self-organization. Self-organization of reflexive thinking is considered as reproduction and ordering its structures due to internal factors.

It is shown that deep psychocorrection has an external influence on the development of reflective thinking and stimulates internal determinants of its ordering.

Mechanisms that determine the beginning of the self-organization of reflexive thinking are revealed. According synergetic, the beginning of the self-organization is associated with a loss of stamina by the system. In the process of deep psycho-correction it becomes possible due to the weakening of the integrative action of psychological defenses. It determines the state of instability, a violation of internal mental balance.

The connection between self-organization and the dynamics of individual-personal changes is shown. This changes are determined by mechanisms of positive disintegration of the psyche and its secondary integration on higher level of development and characterized by the transition from the state of instability (positive disintegration) psyche as system to stability (partly positive integration). The state of instability, positive nature of disintegration initiates processes of self-organization of reflexive thinking, actualizes rethinking and reflection.

The internal determinants of the self-organization of reflexive thinking is defined. They are weakening of the integrative action of psychological defenses, the development of deep-professional reflection, awakening self-knowledge motivation.

Key words: reflexive thinking of psychologist-practitioner, self-organization, synergetic, deep psychocorrection, positive disintegration of the psyche and its secondary integration, psychological defenses.

УДК 159.964

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.9>

Дметерко Н.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет

Реформа системи освіти в Україні ставить перед психологічною наукою низку завдань. Серед них чільне місце відводиться визначенню ефективних шляхів та методів управління розвитком рефлексивного мислення фахівців у системі професій «людина-людина», зокрема, психологів-практиків, що дозволить їм бути конкурентоспроможними на сучасному ринку праці. У цьому контексті особливо актуальними є ідеї синергетичного підходу,

який акцентує увагу на процесах самоорганізації під час дослідження розвитку складних динамічних відкритих систем, однією із яких є психіка людини.

На основі узагальнення наукових джерел встановлено, що рефлексивне мислення розглядають як вид мислення, що характеризується зверненістю пізнавальної діяльності суб'єкта на зміст власної психіки, рефлексією способів дій та їх відповідності вимогам ситуації [9; 8].

Рефлексивне мислення фахівця в системі професій «людина-людина», зокрема психолога-практика, має певні специфічні характеристики, які визначаються змістом його професійної діяльності [8]. З огляду на це важливим є визначення ефективних умов та чинників розвитку рефлексивного мислення фахівця на етапі його професійної підготовки.

Проникнення ідей синергетики в психологічну науку розширює наукові уявлення як про детермінанти розвитку психічних явищ, так і про сутність самого процесу змін та перетворення явища, що відбувається на засадах самоорганізації. Синергетика – це термін, який був введений німецьким фізиком Г. Хакенем для позначення науки, що має міждисциплінарний характер.

Синергетика досліджує кооперативні явища в нерівномірних, нестационарних системах. У центр уваги дослідників потрапляють процеси нелінійного розвитку в складних відкритих системах [3; 5]. Відкритість системи означає наявність у ній джерел обміну енергією з оточуючою дійсністю. Такою відкритою системою, яку вивчає психологія, є психіка у взаємозв'язку та автономії сфер свідомого і несвідомого. Для об'єктів психології характерні всі властивості систем, що вивчаються синергетикою: незамкненість, дисипативність, нестійкість, ієрархічність, нелінійність [10].

Синергетика акцентує увагу на нелінійності процесів розвитку та таких особливостях керування розвитком, коли порядок виникає з хаосу, а також на «біфуркаціях», які відкривають безліч можливих шляхів розвитку без видимої можливості навіть імовірного прогнозу майбутньої траєкторії розвитку [7].

Основні положення синергетики визначають зміну фокусу уваги під час дослідження рефлексивного мислення до внутрішніх детермінант його розвитку як процесу самоорганізації.

Мета статті – емпірично дослідити механізми самоорганізації рефлексивного мислення особи у процесі глибинної психокорекції за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПН).

Узагальнення наукових джерел дозволило уточнити категорію «рефлексивного мислення психолога». Рефлексивне мислення психолога розглядаємо як вид мислення, що скерований на професійне проникнення в глибинні прошарки психіки шляхом встановлення взаємозв'язку ззовні спостережуваних поведінкових проявів із глибинно-психологічними детермінантами з метою пізнання закономірностей функціонування феномену психічного та визначення ефективних шляхів надання психологічної допомоги суб'єкту у розв'язанні його особистісної проблеми, що супроводжується саморефлексією фахівця відповідності

власних способів дій із задачами професійної діяльності.

Дослідження розвитку рефлексивного мислення психолога здійснювалось у процесі глибинної психокорекції за методом АСПН. Теоретико-методологічну основу психологічного аналізу розвитку рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків становлять основні положення психодинамічного підходу, що презентовані у дослідженнях академіка НАПН України Т.С. Яценко [12; 13].

Чинником розвитку рефлексивного мислення особи розглянуто глибинну психокорекцію, що спирається на методологію психодинамічного підходу. Глибинна психокорекція становить окремий напрям групової психокорекції і є гуманістично орієнтованим методом наукового дослідження, який у своїй організаційно-процесуальній частині підпорядковується не задуму експериментатора, а слідує за феноменом психіки в її індивідуальній неповторності. Реалізація дослідницьких завдань здійснюється на етапі структурно-семантичного аналізу стенограм психокорекційного процесу (емпіричного матеріалу). У процесі надання психологічної допомоги особі ставка робиться на її інтелектуальні можливості та потенціал рефлексивного мислення. Розвиток рефлексивного мислення вpleтений у процес самопізнання, який нерозривно пов'язаний із глибинно-психологічним пізнанням.

Під час дослідження впливу глибинної психокорекції на розвиток рефлексивного мислення особи було враховано ідеї синергетики про процеси самоорганізації в нелінійних системах (Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стернберг та ін.). Під самоорганізацією в синергетиці розуміють процеси виникнення макроскопічно впорядкованих просторово-часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться в далеких від рівноваги станах, поблизу особливих критичних точок – точок біфуркації, поблизу яких поведінка системи стає нестійкою. Процеси самоорганізації виражаються в перебудові наявних та утворенні нових зв'язків між елементами системи [3; 11]. Синергетичний механізм процесів, що самоорганізуються, заснований не на зовнішній силі, а на внутрішньому джерелі руху та розвитку.

Спираючись на положення синергетики, ми виходили із уявлення про розвиток рефлексивного мислення як процес його самоорганізації, що полягає у відтворенні та впорядкуванні його структур за рахунок внутрішніх чинників.

У зв'язку із цим для опису його змін у процесі глибинної психокорекції звернемось до ключових положень синергетичної парадигми.

Згідно з синергетикою початок самоорганізації пов'язаний з порушенням динамічної

рівноваги. «Народження нового пов'язано як раз із порушенням звичної системи впорядкованості: із переструктуруванням знання або добудовою, виходом за межі висхідної системи» [5, с. 134]. Подальший розвиток пов'язаний зі зниженням рівня стабільності раніше стабільної системи, внаслідок чого виникає можливість різних шляхів розвитку. Ця втрата стабільності пов'язана із зовнішніми впливами або кумуляцією внутрішніх сил [5]. По мірі втрати системою стійкості відкриваються декілька можливих гілок (варіантів, напрямів) розвитку. Процес переходу від стану нестійкості до стану стійкості має назву біфуркації. Це означає, що система може мати декілька стійких стаціонарних станів. Згідно з синергетикою в ситуації біфуркаційного розгалуження «вибір» системою нової траєкторії розвитку певною мірою залежить від того, як вона потрапила в точку біфуркації [3; 5].

Вихід системи на власну тенденцію розвитку, на атрактор є можливим внаслідок втрати стійкості [5]. Співзвучною із положеннями синергетики є думка Т.С. Яценко, яка наголошує, що розвиток полягає не лише в побудові досконаліших рівнів структури особистості, а й у попередньому послабленні наявних, проте неефективних структур, які впливають на стереотиповані тенденції й установки поведінки, підтримувані примітивними імпульсами, вузькими біологічними тенденціями [13].

У контексті самоорганізації рефлексивного мислення важливого значення набуває визначення механізмів, які забезпечують втрату психікою як відкритою системою стійкості. Перебуваючи на позиціях психодинамічного підходу, втрату психікою стійкості ми пов'язуємо із ослабленням інтегративної дії психологічних захистів.

Психологічний захист розглядають як свідому або несвідому діяльність людини, яка передбачає збереження її життя та забезпечує таке розв'язання внутрішньо психічних конфліктів, яке внаслідок зовнішніх обставин та внутрішніх прагнень виявляється прийнятним для неї [6]. Психологічний захист є сукупністю дій, що скеровані на зниження тривоги та збереження позитивного образу «Я» індивіда. Вони виконують інтегративну функцію, яка полягає у підтриманні цілісності, стану суб'єктивної інтегрованості психіки. Відчуття цілісності, стан внутрішньо-психічної рівноваги досягається у парадоксальний спосіб – на засадах викривлення відображення соціальної дійсності [12]. Психологічні захисти порушують обробку інформації як на етапі збору (що має вияв у селективності сприймання, вибірковості уваги), так і на етапі її переробки та внутрішньої інтерпретації. Психологічні захисти породжують закритість у сприйманні

тієї інформації, що суперечить «ідеалізованому Я» особи, обмежуючи можливості самоорганізації та саморозвитку рефлексивного мислення суб'єкта. Адже самоорганізація здійснюється у відкритих системах.

Ослаблення інтегративної дії психологічних захистів зумовлює порушення стану внутрішньо-психічної рівноваги, дезінтеграцію психіки. Дезінтеграція (від лат. de – не + integritio – відновлення) – суттєве ослаблення взаємозв'язків між елементами системи, що створює умови для її подальшого можливого розпаду [2, с. 68]. На моменті ослаблення зв'язків між елементами цілісної системи акцентує увагу К.В. Карпінський під час розмежування форм дезінтеграції – функціональної структурної. Функціональна дезінтеграція виражається в функціональній неузгодженості компонентів системи під час збереження функціональних зв'язків між ними. Структурна дезінтеграція виражається в розриві або ослабленні структурних зв'язків між елементами та компонентами системи, в результаті чого вона «розколюється» на декілька більш примітивних систем, які можуть функціонувати як злагоджено, так і суперечливо [4].

Традиційно дезінтеграцію ототожнюють з негативними процесами. Стан дезінтеграції може бути зумовлений повсякденним спілкуванням, стресом, фрустрацією, кризами конфліктами. Дезінтеграція супроводжується негативними переживаннями, емоційним напруженням, енергетичними витратами. Негативні переживання, які властиві для дезінтеграційних процесів, закономірно призводять до актуалізації психологічних захистів як способу підтримання внутрішнього гомеостазу.

За умови позитивного характеру дезінтеграції вона є чинником психічного розвитку особи, механізмом індивідуально-особистісних змін суб'єкта [13; 14]. Згідно з К. Домбровським позитивна дезінтеграція – це ослаблення або навіть розпад первинної психічної структури індивіда в періоди дозрівання, під час неврозів, психоневрозів, зовнішніх і, що найбільш важливо, внутрішніх конфліктів. На думку автора, позитивна дезінтеграція є фактором, що сприяє прискореному психічному або творчому розвитку [2; 14].

Сутнісною характеристикою дезінтеграції в психокорекційному процесі є її позитивний характер, що сприяє підтриманню емоційного оптимізму його учасників. Позитивний характер дезінтеграції сприяє ослабленню інтегративної дії психологічних захистів, що своєю чергою породжує момент нестійкості (порушення внутрішнього гомеостазу) психіки як відкритої системи. У глибинно-корекційному процесі дезінтеграція є багаторівневою. Позитивні часткові дезінтеграції психіки змінюються частковими інтеграціями на більш високому рівні розвитку [12; 13].

Позитивна дезінтеграція психіки та її вторинна інтеграція на більш високому рівні розвитку є механізмами індивідуально-особистісних змін учасників глибокої психокорекції [13]. Динаміка індивідуально-особистісних змін учасників глибокої психокорекції характеризується переходами від часткової позитивної дезінтеграції психіки (нестійкості) до часткових вторинних інтеграцій психіки (стійкості). У синергетиці цей процес переходу системи від стану нестійкості до стійкості, що сприяє зміні структури системи, має назву біфуркація (від англ. fork – виделка). Стани біфуркації як точки розгалуження можливих шляхів еволюції, імовірність декількох варіантів розвитку є важливим етапом самоорганізації для відкритої системи [5]. У контексті розвитку рефлексивного мислення важливого значення набуває проблема управління на ті параметри, які призводять до подальшої самоорганізації системи.

Позитивний характер дезінтеграції психіки як стан внутрішньої невірноваженості актуалізує процеси переосмислення та рефлексії. «Функцією позитивних невірноважених станів є оптимізація поведінки. Своєю чергою негативні невірноважені стани активують рефлексивні процеси: інтелектуальні функції і пошуковий поведінку, скеровану на подолання незворотних ситуацій» [7, с. 30].

Одне із наших припущень полягає в тому, що внутрішні властивості рефлексивного мислення, які визначають його самоорганізацію, є зумовленими глибокою психокорекцією, яка реалізується відповідно із основними положеннями психодинамічного підходу.

Синергетичні механізми процесів, що самоорганізуються, засновані не на зовнішній силі, а на внутрішньому джерелі руху та розвитку [5]. Глибока психокорекція виявляє зовнішній опосередкований вплив на розвиток рефлексивного мислення особи. Цей вплив насамперед полягає в управлінні динамікою індивідуально-особистісних змін учасників глибоко-психологічного пізнання в напрямку забезпечення переходу від стану позитивної дезінтеграції психіки (невірноваженості) до вторинної інтеграції (стійкості). Позитивна дезінтеграція психіки, що пов'язана з ослабленням інтегративної дії психологічних захистів, ініціює процеси самоорганізації рефлексивного мислення.

Глибока психокорекція опосередковано актуалізує внутрішні детермінанти рефлексивного мислення, що визначають процеси самоорганізації, як-от: ослаблення інтегративної дії психологічних захистів, розвиток глибоко-професійної рефлексії, пробудження мотивації самопізнання. Це дозволяє розглядати глибоку психокорекцію як чинник розвитку рефлексивного мислення. Самоорганізація

рефлексивного мислення стає можливою внаслідок відновлення інформаційного обміну між свідомою та несвідомою сферами цілісної психіки, що відбувається у процесі глибоко-психологічного пізнання. Самоорганізація рефлексивного мислення як процес впорядкування елементів системи має вияв у «постгруповому ефекті», який полягає в інсайті – спонтанному розумінні глибокого смислу власної активності.

Розглядаючи розвиток рефлексивного мислення як нелінійний процес, нами враховано той факт, що він підпорядковується зовсім іншим принципам. Нелінійний розвиток характеризується поліваріантністю, відсутністю уявлень про прогрес і регрес, закономірністю критичних та кризових станів, закономірністю хаотичного розвитку, можливістю вияву «механізмів» розвитку та управління його ходом [1].

Специфіка зовнішнього впливу на процеси нелінійного розвитку полягає в тому, що обирається один із можливих його напрямів, що передбачено законом розвитку системи [1]. У зв'язку з цим розвиток рефлексивного мислення в учасників психокорекції набуває індивідуалізованого характеру і визначається як вищеназваними зовнішніми умовами, так і внутрішніми (глибоко-психологічними) детермінантами.

Вищепредставлений матеріал презентує механізми самоорганізації рефлексивного мислення особи під час проходження глибокої психокорекції за методом АСПП. Розвиток рефлексивного мислення пов'язаний із динамікою індивідуально-особистісних змін учасників психокорекції, що визначаються механізмами позитивної дезінтеграції психіки (нестійкості, біфуркації) та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку (стійкості, аттрактор). Позитивна дезінтеграція психіки, яка пов'язана з ослабленням інтегративної дії психологічних захистів, визначає момент її нестійкості, біфуркації психіки, що своєю чергою запускає динамічний процес актуалізації рефлексії, ініціює процеси самоорганізації рефлексивного мислення, його вихід на власну тенденцію розвитку.

У глибокій психокорекції задаються психологічні умови, які сприяють виходу рефлексивного мислення на власну тенденцію розвитку, аттрактор, що своєю чергою буде ініціювати його самоорганізацію. Такими психологічними умовами є візуалізована репрезентація та об'єктивація, пізнання особистісної проблематики (внутрішньо-психічного протиріччя), психокорекційний діалог та інтерпретація. Вищеназвані умови запускають динамічний процес, що призводить до подальшої самоорганізації рефлексивного мислення. Обґрунтування цих умов буде розкрито у подальших публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимов Н.С. Нелинейное развитие: онтологический анализ : *Философия образования*, 2012. № 6 (45). с. 56–63. URL: <http://www.sibran.ru/upload/iblock/755/7551b66d9b4ba5cc182aaf58abcbbf45.pdf>.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Словарь конфликтолога : [3-е изд., испр. и доп.] Москва : Эксмо, 2010. 990с.
3. Интернет-версия издания: Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; [предс. научно-ред. совета В.С. Степин]. Москва : Мысль, 2000–2001. URL: <http://iph.ru/print.htm>
4. Карпинский К.В. Дезинтеграция смысла жизни как предпосылка кризиса в развитии личности. *Человек. Сообщество. Управление*. 2011. № 2. с. 4–15.
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем Москва : Наука, 1994. 236 с.
6. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 688с.
7. Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті : колективна монографія / [Чепи М.-Л.А., Маценко В.Ф., Маценко Ж.М., Бугайова Н.М. та ін.] ; за редакцією Чепи М.-Л. А. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 220 с.
8. Пов'якель Н.І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога : [Монографія] Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 295 с.
9. Развитие основ рефлексивного мышления школьников в процессе учебной деятельности / [под ред. В.В. Давыдова. В.В. Рубцова] Москва : Психологический институт, Российская академия образования, 1995. 228 с.
10. Трофимова И.Н. Синергетика в психологии. URL: <http://old.istu.ru/unit/epign/siip/psiped/3624/>
11. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова] [5-е издание] Москва : Политиздат, 1987. 590 с.
12. Яценко Т.С., Глузман А.В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепрпетровск : Инновация, 2015. 394 с.
13. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: [навч. посібник] Київ : Вища шк., 2004. 679 с.
14. Dabrowski, K., with Kawczak, A., & Piechowski, M. M. (1970). *Mental growth through positive disintegration*. London: Gryf Publications.